

فصلنامه راهبرد سیاسی

سال پنجم، شماره ۱، پیاپی ۱۶، بهار ۱۴۰۰

صفحات: ۲۵-۵۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۱۵؛ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۱۰

نوع مقاله: پژوهشی

واکاوی انتقادی حقوق شهروندی در روزنامه‌های ایران

20.1001.1.25884565.1400.5.1.2.7

خلیل اله سردارنیا*، رضا امیرپور امیرآباد**، سینا امینی زاده***

چکیده

حقوق شهروندی با سه جزء حقوق سیاسی، مدنی و اجتماعی از مولفه‌های بنیادین دموکراسی و توسعه سیاسی است. این پژوهش با هدف واکاوی انتقادی محتوای روزنامه‌ها در ایران در ارتباط با حقوق شهروندی انجام شده است. مورد مطالعه دو روزنامه شرق و کیهان به عنوان دو روزنامه شاخص دو جریان اصلاح طلب و اصولگرا هستند. روش پژوهش از نوع تحلیل محتوا با رویکرد کمی است. پرسش‌های اساسی پژوهش این است عملکرد روزنامه‌های ایران در ارتباط با پرداختن و آشنا سازی شناختی و عملی - مصداقی شهروندان نسبت به حقوق شهروندی، چگونه و تاچه اندازه بوده است؟ همچنین نظر نخبگان سیاسی پیرامون عملکرد و نحوه پرداختن روزنامه‌ها به حقوق شهروندی در روزنامه‌های ایران چیست؟ مهمترین یافته‌های پژوهش آن است که این روزنامه‌ها به دلایلی همچون وابستگی‌های سیاسی و جناحی، عدم استقلال مالی و فکری، عدم شفافیت، سانسور، عدم بیان منصفانه حقایق، تحلیل‌ها و اطلاع رسانی نادرست و سیاست زده و عدم رعایت اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری، رسالت خود را در پیشبرد حقوق شهروندی در ظرف زمانی مد نظر انجام نداده و با چالش شدید مشروعیتی و عملکردی در نزد افکار عمومی و مردم ایران مواجه هستند. در مجموع، این روزنامه‌ها در ارتباط با آشنا سازی شناختی، مصداقی و عینی شهروندان به حقوق شهروندی در سه زیرمجموعه مدنی، اجتماعی و سیاسی، عملکرد ضعیفی داشته‌اند.

کلید واژه‌ها

ایران، حقوق شهروندی، روزنامه‌های شرق و کیهان، تحلیل محتوا.

kh_sardarnia@yahoo.com

* استاد گروه علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)

** دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

*** دانش آموخته دکتری جامعه‌شناسی سیاسی از دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

مقدمه

هیچ دموکراسی ممکن نمی‌شود، مگر آن‌که شهروندان به‌طور کامل از هر چیزی که بر زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد، آگاه و مطلع شوند. وجود این آگاهی، پیش‌زمینه مشارکت سیاسی در جوامع دموکراتیک است. مطبوعات به مثابه رکن چهارم دموکراسی، دارای رسالت بسیار مهم در پیشبرد حقوق شهروندی در ابعاد سیاسی، اجتماعی و مدنی با بسترسازی‌های انگیزشی، شناختی- آگاهی‌رسانی، چالشگری و نظارتی همراه با مسئولیت‌پذیری مدنی هستند. پیش‌فرض اساسی برای دموکراسی، وجود شهروندان آگاه و مطلع است. بدون وجود شهروندان آگاه به حقوق سیاسی و اجتماعی و تعهدات مدنی خویش (حقوق شهروندی)، دموکراسی قوام و دوام نمی‌آورد. دسترسی آزادانه شهروندان به اطلاعات سیاسی از طریق کانال‌های ارتباطی جامعه مدنی در جهت نظارت بر عملکرد مسئولین حکومتی و نهادهای سیاسی و ایفای نقش شهروندی، یک ضرورت است. دموکراسی و اعمال حقوق شهروندی در خلا رخ نمی‌دهد مگر این‌که بستر و آمادگی‌های لازم روانی، انگیزشی، فرهنگی، مدنی و شناختی شکل‌گیری شهروند فراهم شده و به تدریج نهادینه گردد، طبعاً مطبوعات و رسانه‌ها در این ارتباط می‌توانند نقش به‌سزایی ایفا کنند.

مطبوعات و رسانه‌های مستقل، نشان‌پایندگی، پویایی و نیرومندی جامعه مدنی هستند. برخی از جامعه‌شناسان، سلامت و پویایی دموکراسی را با استقلال نظام‌های ارتباطی در جامعه مدنی مرتبط و همبسته می‌دانند. رسانه‌ها در نظام‌های سیاسی دموکراتیک، قلمرو اطلاعات و افکار عمومی را شکل می‌دهند و دیدگاه‌های انتقادی و دموکراتیک را در سطح گسترده بازتابانده و افکار عمومی را پیرامون آن شکل می‌دهند. در این نوع نظام‌های سیاسی، رسانه‌های جمعی، کوتاه‌ترین و در دسترس‌ترین معیارها برای قضاوت هستند، زیرا بدون اطلاعات صحیح نمی‌توان قضاوت کرد. در این نوع نظام‌ها بین عرضه اطلاعات واقعی توسط رسانه‌ها و رشد فکری رابطه مستقیم است. امروزه، سیاست، حکومت و جوامع، بیش از گذشته، رسانه‌ای شده است و حیات بشری به شکل شگفت‌آوری با رسانه‌ها عجین شده است، به گفته کارل دوچ، سیاست یعنی ارتباطات. منظور آن است که رسانه‌ها در هدایت افکار عمومی، اعتراضات، رفتارهای سیاسی و بیان دیدگاه‌های نیروهای اجتماعی و سیاسی نقش مهمی ایفاء می‌کنند، از این نقطه نظر می‌توان گفت که رسانه‌های جمعی در تعیین سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها تأثیرگذار هستند.

در دنیای امروز با وجود رسانه‌های قدرتمندی همچون تلویزیون، مطبوعات، اینترنت و فضای مجازی و سایبری؛ دولت‌ها نمی‌توانند نسبت به شهروندان خود خواسته‌ها و حقوق آنها بی

تفاوت باشند. روزنامه‌ها یکی از اصلی‌ترین کانال‌هایی است که می‌توانند از حقوق شهروندان دفاع و آن را بسط و گسترش دهند. یکی از مهم‌ترین شاخصه‌ها یا نشانگان توسعه‌ی سیاسی و تحقق حقوق شهروندی در هر جامعه‌ای رسانه‌های جمعی، مطبوعات و روزنامه‌ها هستند. روزنامه‌ها به‌مثابه مهم‌ترین نیروهای اجتماعی، انعکاس‌دهنده افکار و مانیفست آن‌ها تلقی می‌شوند که در برقراری ارتباط بین نیروهای اجتماعی و احزاب با مردم مؤثر هستند. مطبوعات و روزنامه‌ها به شکل مسئولانه، متعهدانه، قانون‌مندان و همراه با صراحت، حقیقت‌گویی و شفافیت می‌توانند نقش خود را در توسعه‌ی سیاسی ایفا کنند.

با پیروزی انقلاب اسلامی به‌ویژه از دهه دوم انقلاب به این‌سو، با انتشار روزنامه‌های گوناگون متعلق به نیروهای اجتماعی و تشکلات حزبی و گروهی، ورود به توسعه سیاسی در ایران آغاز گشت اما دارای فراز و نشیب‌های جدی هم بوده است. باروی کار آمدن اصلاح طلبان در خرداد ۱۳۷۶ روزنامه‌ها حضور پررنگ‌تری یافتند و نقش مهمی در انتشار و جامعه پذیر سازی بخش قابل توجهی از شهروندان و تحصیلکردگان به مفاهیمی همچون جامعه مدنی، حقوق شهروندی و آزادی بیان نقش ایفا کردند. گرچه نقش مثبت مطبوعات و روزنامه‌ها در ارتقای آگاهی سیاسی اجتماعی، توسعه مفاهیم دموکراتیک و مدنی و آشنا سازی شهروندان به حقوق شهروندی را نمی‌توان نادیده گرفت با این‌وجود، عملکرد آن‌ها کاملاً مثبت نبود و دارای کاستی‌های جدی نیز بود.

در این پژوهش نگارندگان درصدد هستند که با روش تحلیل محتوای کمی به این پرسش‌ها پاسخ دهند: عملکرد روزنامه‌های ایران در ارتباط با پرداختن و آشنا سازی شناختی و عملی-مصدافی شهروندان نسبت به حقوق شهروندی، چگونه و تا چه اندازه بوده است؟ همچنین نظر نخبگان سیاسی پیرامون عملکرد و نحوه پرداختن روزنامه‌ها به حقوق شهروندی در روزنامه‌های ایران چیست؟ از آن‌جا که این مطالعه با روش اکتشافی از نوع تحلیل محتوای دو روزنامه و مصاحبه است قاعدتاً نیازی به فرضیه نیست لذا پاسخ‌ها به این سوال مد نظر است که در این نوشتار طرح خواهند شد.

پیشینه و ضرورت انجام تحقیق

بی‌پروا (۱۳۹۵) در رساله دکتری خود با عنوان «نقش رسانه‌ها در توسعه‌ی حقوق بشر و حقوق شهروندی»، عمدتاً با رویکرد نظری و کیفی و کمتر با رویکرد انتقادی، نقش رسانه‌ها در توسعه حقوق شهروندی را مورد مطالعه قرار داده است. پاک دهی و زردار زرین (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با

عنوان «بازنمایی مفهوم شهروندی در مطبوعات ایران»، با روش تحلیل گفتمان انتقادی، کم و کیف پرداختن به مفهوم شهروندی در روزنامه‌های کیهان، ایران رسالت، اعتماد، شرق و آفتاب یزد را بررسی کرده است. به این منظور ۳۰ سرمقاله از میان سرمقاله‌های شش روزنامه پرتیراژ متعلق به دو جریان سیاسی عمده یعنی اصول‌گرایی و اصلاح‌طلبی انتخاب و تحلیل شده است. نتایج کار او نشان می‌دهند که از دید روزنامه‌های اصلاح‌طلب، حقوق سیاسی و مدنی به‌ویژه آزادی بیان و انتخابات آزاد، مهم‌ترین حقوق شهروندان به شمار می‌رود و از نظر روزنامه‌های اصول‌گرا، حقوق اقتصادی شامل رفاه، معیشت و اقتصاد، مهم‌ترین مطالبات شهروندان را تشکیل می‌دهند. زیباکلام، سلطانی فر و میرزا خانیان (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی گفتار پوپولیستی در مطبوعات ایران» با بررسی دو روزنامه اعتماد ملی و کیهان به این یافته کلی رسیده‌اند که سانسور و پوپولیستی بودن مطبوعات یکی از آفت‌هایی است که منجر به بی‌توجهی به پیشبرد واقعی حقوق شهروندی در مطبوعات می‌شود.

رنجبر (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه و اهمیت رسانه‌ها از منظر آشنا سازی شهروندان با حقوق شهروندی»، مواردی همچون نقش رسانه‌ها در نمایان ساختن ضعف و قوت‌های نظارت‌های قانونی، ایجاد آگاهی در شهروندان، شکل دهی به افکار عمومی و درنهایت رساندن صدای شهروندان به مسئولان و قانون‌گذاران را بررسی کرده‌اند. فرقانی و بخشنده (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «قدرت زبان در رسانه»، بر پیشبرد این ایده تأکید کرده‌اند که مطبوعات بدون جهت‌گیری سیاسی و به‌دوراز قدرت حاکم و عدم تأثیرپذیری زیاد از ایدئولوژی حاکم به خبررسانی به‌موقع و به‌دوراز سانسور بپردازند. در این پژوهش نحوه‌بازنمایی متون خبری بار ایدئولوژیک در برگرداندن از زبان مبدأ به زبان مقصد، مطالعه شده است. این پژوهش نشان می‌دهد رابطه‌ای مستقیم میان قدرت، ایدئولوژی و زبان در مطبوعات وجود دارد تا حدی که مترجمان مطبوعاتی نیز همچون خبرنگاران، دبیران و سردبیران تحت تأثیر ایدئولوژی و گفتمان غالب در جامعه قرار می‌گیرند و پیشبرد واقعی حقوق شهروندی را چندان مورد توجه قرار نداده‌اند.

رسولی و خیری زنده‌بودی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی مطبوعات و صدا سیما در اشاعه حقوق شهروندی مطالعه موردی شهروندان تهرانی»، با روش تطبیقی نقش مطبوعات و صدا و سیما در اشاعه حقوق شهروندی را بررسی کرده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد به‌طورکلی آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی خود بالاتر از متوسط است و بیشترین آگاهی‌ها با محتوای اجتماعی و مدنی حقوق شهروندی بوده است اما نقش مطبوعات در اشاعه حقوق شهروندی

به مراتب بسیار بالاتر از صدا و سیما بوده است. سلطانی فر و مزروعی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «ملاک‌های بازدارنده خبر در مطبوعات ایران» با تلفیق روش پیمایشی کمی و کیفی، خطوط قرمز و عوامل بازدارنده در مسیر پیشبرد واقعی حقوق شهروندی را بررسی کرده‌اند. گرچه این مطالعات، ارزشمند بوده‌اند و دارای اهمیت هستند اما به دلایلی همچون رویکرد روشی متفاوت این نوشتار، جهت‌گیری انتقادی تر و تفاوت روزنامه‌های مورد مطالعه و تفاوت زمانی انجام این مطالعه، ضروری به نظر رسید.

چهارچوب نظری و مفهومی اجمالی

- تعریف مفهومی حقوق شهروندی

«حقوق شهروندی^۱» شامل مجموعه‌ای از حقوق، وظایف و تعهداتی است که بر برابری، عدالت و استقلال دلالت دارد. شهروندی، دربردارنده حقوقی همچون حق تعیین سرنوشت، حق خوب زیستن یا حق زندگی، آزادی‌ها و حقوق اساسی، سیاسی، اجتماعی و مدنی است. آنتونی گیدنز، شهروندان را به عنوان «افراد» که در محدوده‌ی مرزهای نظام سیاسی زندگی می‌کنند، دارای حقوق و وظایف مشترک هستند و خودشان را جزئی از یک ملت می‌دانند، تعریف می‌کند. (گیدنز، ۱۳۸۶:۳۴۱) شهروندی جایگاهی و موقعیتی است که بر روابط دولت و اعضاء جامعه اطلاق می‌شود، از یک سو با حقوق و تعهدات متقابل دولت و شهروندان و از سوی دیگر به مناسبات و فرایندهای تاریخی در روند گسترش حقوق شهروندی و دموکراسی‌ها مربوط می‌شود. فالکس با یک تلفیق بر رویکردهای لیبرالی و جمهوری خواه یا اجتماع گرا، بر این باور است که جذابیت و اهمیت شهروندی نه صرفاً از باب منافع و حقوق فردی بلکه از باب یک ایده اجتماعی سازگار با منافع جمعی و دوسویه با یک کاسه سازی حقوق و تکالیف است. به سختی می‌توان وجود یک جامعه انسانی با ثبات را بدون وجود حس تعهد میان اعضایش تصور کرد. شهروندی، شرافت و حقوق فرد را به رسمیت می‌شناسد اما در عین حال، بستر، حقوق و شرایط اجتماعی را که شهروند در آن عمل می‌کند را مورد توجه قرار می‌دهد. گیدنز، کارگزار فردی (شهروند) و کردارهای اجتماعی را به هم وابسته می‌داند، فرد از طریق اعمال حقوق و تعهدات، شرایط ضروری شهروندی را باز تولید می‌کند (فالکس، ۱۳۹۰: ۱۵-۱۴)

¹ Citizenship Rights

حقوق شهروندی در چارچوب دولت- ملت دموکراتیک، تابعیت سیاسی و وابستگی مدنی افراد به دولت ملی، مورد بحث قرار می‌گیرد اما «حقوق بشر»^۱ مقوله‌ای فراملی، فرازمانی و مقدم بر حقوق شهروندی است که به صورت فطری، طبیعی و الهی به انسان‌ها بما هو انسان اعطا شده است که در هیچ زمان نباید سلب شود. مهمترین مولفه‌های آن عبارتند از حق حیات، امنیت و حق برخورداری از مالکیت. امتیاز شهروندی بر دیگر هویت‌های اجتماعی - انسانی این است که یک برابری فراگیر دارد که دیگر هویت‌ها نظیر طبقه، مذهب یا قومیت فاقد آن هستند. (منوچهری و جعفری ۱۳۹۳: ۴).

پتمن از نظریه پردازان مطرح در حوزه حقوق شهروندی، شهروندی را بر اساس چهار مولفه عضویت اجتماعی در سیستم پیچیده وابستگی‌های مبتنی بر تقسیم کار تخصصی، مشارکت اجتماعی در زندگی اجتماعی مدرن، شالوده اجتماعی برای تضمین و تأمین برخورداری یکسان اعضای جامعه از حقوق، امکانات، امتیازات و رفاه اجتماعی و تحقق آزادی‌های اساسی تعریف می‌کند. ژانوسکی با بسط نظریه مارشال، شهروندی را عضویت فعال افراد در قلمرو دولت - ملت دانسته که به موجب آن شهروندان از حقوق و تعهدات برابر برخوردارند. وی به طور کلی چهار نوع حقوق قانونی، سیاسی، اجتماعی و حقوق مشارکت را از هم متمایز می‌کند (Janosky, 1998:28).

تی. اچ. مارشال از صاحب نظران برجسته در خصوص حقوق شهروندی، سه نوع حقوق را بر می‌شمارد که عبارتند از: ۱. «حقوق مدنی»^۲ به مصادیقی همچون: آزادی افراد برای انتخاب محل زندگی، آزادی بیان و مذهب، حق مالکیت، و حق دادرسی یکسان در دادگاه‌ها، عدم تبعیض مذهبی، قومی و زبانی، مصونیت از تعرض و مانند آن. ۲. «حقوق سیاسی»^۳ به مصادیقی همچون حق رای، حق کاندیدا شدن، آزادی در انتقاد از حکومت، مشارکت سیاسی، شرکت و تشکیل اجتماعات و احزاب سیاسی و مانند آن. ۳. «حقوق اجتماعی» که از آن به «عضویت کامل در عرصه‌ی اجتماعی جامعه» نیز تعبیر شده است به مصادیقی همچون: برخورداری از تسهیلات و استانداردهای رفاهی، مسکن، تامین اجتماعی، فرصت‌های شغلی، بیمه‌های بیکاری، آموزش رایگان و مانند آن اطلاق می‌شود. (گیدنز، ۱۳۸۶: ۳۴۱)

¹ Human Rights

² Civil Rights

³ Political Rights

– جایگاه و کارکرد رسانه‌ها در ارتباط با حقوق شهروندی

حقوق شهروندی از مؤلفه‌های محوری نظام‌های مدرن و شاخص کلیدی دموکراسی است که به معنی برخورداری عادلانه تمامی اعضای جامعه از مزایا، منابع و امتیازات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی صرف نظر از تعلقات یا وابستگی‌های طبقاتی، نژادی، مذهبی و قومی است. (توسلی و همکاران، ۱۳۸۳: ۳۵) حقوق مدنی و سیاسی، بخش جدایی‌ناپذیر و ضروری برای دموکراسی هستند. دموکراسی بدون این حقوق امکان پذیر نیست، چراکه نبود یا کم رنگ بودن آزادی بیان، انجمن، تجمعات، فقدان امنیت تضمین‌شده برای اشخاص و مانند آن، انتخابات را به امری ظاهری تبدیل ساخته و نظارت همگانی بر حکومت را غیرممکن می‌کند. فقدان گسترده چنین حقوقی، پایداری بلندمدت نهادهای دموکراتیک را به مخاطره می‌اندازد. (بیتام، ۱۳۸۳: ۱۸۴-۱۸۳). هیچ دموکراسی ممکن نمی‌شود، مگر آن‌که شهروندان به‌طور کامل از هر چیزی که بر زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد، آگاه و مطلع شوند. (سردارنیا، ۱۳۸۳: ۱۶)

در نظام‌های دموکراتیک، رسانه‌ها قلمرو اطلاعات و افکار عمومی را شکل می‌دهند، دیدگاه‌های انتقادی و دموکراتیک را در سطح گسترده باز تابانده و افکار عمومی را پیرامون آن شکل می‌دهند. در این گونه نظام‌ها، رسانه‌های جمعی، کوتاه‌ترین و در دسترس‌ترین معیارها را برای قضاوت در اختیار مردم می‌گذارند، زیرا بدون اطلاعات صحیح نمی‌توان قضاوت کرد. در این نوع نظام‌ها بین عرضه اطلاعات واقعی توسط رسانه‌ها و رشد فکری رابطه مستقیم هست. (Baum, 2003: 173). در حکومت‌های مردم‌سالار و دموکراتیک، عواملی همچون وجود و نهادینه بودن فرهنگ سیاسی مدنی، وجود جامعه مدنی قوی، مطبوعات و رسانه‌های آزاد از مهمترین بسترهای شکل‌گیری شهروندی آگاه و دموکراتیک هستند. مطبوعات و رسانه‌های آزاد به ویژه با رسالت مستقل و مصمم به پیشبرد حقوق و مطالبات شهروندان از نشانگان بسیار مهم سلامت و وجود دموکراسی هستند. (Jennings, 1996: 228) به اعتقاد نظریه پردازان مدرنیزاسیون، با تحول در سطح آموزش و رسانه‌های جمعی، شهروندان و گروه‌ها با ارزش‌های دموکراتیک و حقوق مرتبط با شهروندی آشنا گردیده و علاقمندی آنها به مشارکت سیاسی و اجتماعی برای تحقق حقوق خود، افزایش می‌یابد. لرنر معتقد است آموزش و رسانه‌های جمعی و ارتباطات اجتماعی منجر به شکل‌گیری انسان مدرن با افکار، اندیشه‌ها و نگرش‌های نوین می‌گردند. به اعتقاد وی، هیچ جامعه مدرن، بدون وسایل ارتباط جمعی، کارآمد نخواهد بود (Lerner, 1958: 54-55). رونالد اینگه‌هارت نیز معتقد است که با گسترش دگرگونی‌ها در

ساختارهای ارتباطی - آموزشی و غیره، سطح آگاهی و اطلاعات سیاسی مرتبط با حقوق و آزادی های شهروندی و مسایل جامعه و حکمرانی افزایش می یابند (Ingelhart, 1988: 1219)

برایان اس ترنر یکی از نظریه پردازان و جامعه شناسانی است که نهادینه شدن حقوق اجتماعی و سیاسی را لازمه تحقق حقوق شهروندی می داند. ترنر به نقش شرایط و عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه و افراد توجه دارد، در بین عوامل اجتماعی به نقش رسانه های جمعی توجه ویژه ای کرده است. رسانه های جمعی به مثابه کانال و واسطه ای بی طرف افراد را آگاه می سازند و با ارائه اطلاعات به افراد منجر به شکل گیری آگاهی اجتماعی می شوند. رسانه ها و مطبوعات می توانند آموزش دهنده و ارتقاء دهنده شناخت و درک عمومی باشند و شیوه های اعمال حقوق و مسئولیت های شهروندی را به افراد آموزش دهند. (شارع پور و دیگران، ۱۳۹۵: ۷) از آنجا که رسانه های عمومی (تلویزیون، رادیو، اینترنت، روزنامه ها و مجلات) نقش مهمی در شکل گیری و تغییر نگرش و اندیشه و رفتار شهروندان دارند لذا آموزش و شناخت روش ها و عملکردهای رسانه ها و چگونگی اطلاع رسانی درست و نادرست و قضاوت عینی در قبال رسانه ها ضرورت می یابد. (بروجردی و شگری، ۱۳۹۶: ۵).

چهار عنصر برای تحقق یک شهروند مطلوب عبارتند از: دانش، تفکر، تعهد و عمل. (قائدی، ۱۳۸۵: ۱۹۳) آموزش های آکادمیک و دانشگاهی و نیز رسانه ها و مطبوعات، شهروندان را به دانش، آگاهی، مهارت ها، نگرشها، ارزشها و گرایشها مجهز ساخته و آنها را قادر می سازند تا مشارکتی فعالانه و معقول در سطح جامعه شهری داشته باشند (آقازاده، ۱۳۸۵: ۵۰) امروزه رسانه ها و مطبوعات در شکل دادن و نهادینه سازی شهروندی فعال و مدنی، نقش مهمی دارند، مهمترین ویژگی های شهروندی فعال و مدنی عبارتند از: برخورداری از فرهنگ و باورهای مدنی و تعهد عملی و مستمر به آنها، قانونمند، همکاری جو، مسئولیت پذیر، آگاه به حقوق، نقش ها و تعهدات خویش، متعهد به رعایت حقوق دیگر شهروندان، مصالح جمعی و حکومت، روحیه مشارکتی و عضویت و همکاری با نهادهای مدنی، انتقاد پذیر، متعهد به اخلاق و فضایل مدنی، عدالت طلب، پرهیز از خودکامگی و هنجار شکنی، ارزش محور، انصاف مدار، نوع دوستی، پرهیز از بی تفاوتی به جامعه و مشکلات آن یا حس بالای تعلق به جامعه و مانند آن.

¹ Brian S. Turner

یکی از رویکردهای نظری ارزشمند در ارتباط با بایسته ها و الزامات برای تحقق مطلوب ایفای نقش رسانه ای و مطبوعات، نظریه مسئولیت پذیری اجتماعی^۱ است. در امریکا در قرن بیستم این فکر به وجود آمد که رسانه‌ها تنها صنعت منحصربه‌فرد برای محافظت از حقوق شهروندان هستند بلکه باید به تعهدات اجتماعی پایبند باشند. در این نظریه باور بر این است که رسانه‌ها و مطبوعات در ایفای نقش ژورنالیستی خود، بایستی به اخلاق حرفه‌ای و ارزشی، پایبند باشند (سورین و تانکارد، ۱۳۸۴: ۴۴۵). در راستای همین نظریه مسئولیت‌پذیری مدنی و اجتماعی می‌توان گفت که رسانه‌ها و مطبوعات به شرط رعایت الزاماتی می‌توانند به مثابه دانشگاه عمومی و کارگزار مهم در پیشبرد حقوق شهروندی و متعهد سازی تک تک شهروندان، گروهها و دولت به این مسئله عمل کنند، این الزامات و بایسته‌های مدنی و دموکراتیک عبارتند از: همچون صداقت و شفافیت خبری، انصاف و واقع بینی در تحلیل، اهتمام جدی به آگاه سازی بی طرفانه و دغدغه مند شهروندان، اهتمام مسئولیت پذیرانه به مصالح جمعی، پرهیز از سیاست بازی قدرت محور، پرهیز از جناح زدگی و سیاست زدگی افراطی و تعهد به آموزش و اجتماعی کردن شهروندان به ارزش‌ها و باورهای مدنی و حقوق و تکالیف شهروندی در محتوای خبری و تحلیلی منتشر شده.

روش پژوهش و جامعه آماری

در این مطالعه از روش تحلیل محتوای کمی روزنامه‌ها و مصاحبه ساختاریافته با نخبگان و صاحب نظران استفاده شده است. «تحلیل محتوا»^۲، نوعی تحلیل نظام‌مند داده‌های متنی است که در آن تلاش می‌شود عقیده‌ها و معنای نهفته در یک متن با متن واره شناسایی، توصیف و تفسیر در نهایت مقایسه و شمارش شوند. به سخن دیگر، تحلیل محتوای معمولاً زمانی به کار می‌رود که پژوهشگر با داده‌های دارای روشنی کمتر سروکار دارد و برای روشنی و بازنمود آن‌ها باید تا حدودی از استنباط با توجه به متن و بافت استفاده شود. در واقع، هدف از تحلیل محتوا، توصیف پدیده یا رخداد است نه رسیدن به قوانین کلی البته تعمیم‌های آماری و در این راستا تلاشی است که پدیده با رخداد موردنظر به صورت کامل و جامع توصیف شود، فرآیندهای آن نظیر تصمیم‌گیری، اجرا و غیره درک شوند، بینش‌ها، انگیزه‌ها، دیدگاه‌ها، عقیده‌ها و حتی تجربه‌های مشارکت‌کنندگان، شناسایی و توصیف شوند و در نهایت معنی آن‌ها مشخص و توصیف شود. در

¹ Social Responsibility Theory

² Content Analysis

تحلیل محتوا به داده‌هایی پرداخته می‌شود که حاصل شیوه‌ها و فن‌های جمع‌آوری داده‌های با صراحت پایین هستند و در عمل هدف از به‌کارگیری آن‌ها ورود به ژرفا و کشف و جمع‌آوری داده‌های تفصیلی و موجز در خصوص پدیده با رخداد موردنظر است؛ بنابراین، می‌توان از سنجه‌های غیر واکنشی به‌ویژه اسناد، مدارک، متن‌های داستانی، فیلم‌ها، تصویرها، نوارهای صوتی، مصاحبه‌ها؛ یادداشت‌های روزانه، مشاهده‌ها و پاسخ‌ها به پرسش‌ها به‌مثابه متن‌ها با متن واره‌هایی نام برد که در این روش به آن‌ها پرداخته می‌شود. در تحلیل محتوای، داده‌ها با استفاده از مقوله‌هایی که دست‌کم تا اندازه‌ای به‌صورت استقرایی یعنی برآمده از داده‌ها ایجاد می‌شوند و در بیشتر موارد از طریق مطالعه‌ی دقیق روی داده‌های موردنظر اعمال می‌شوند، مقوله‌بندی می‌شوند. (مورگان، ۱۹۹۳) در ادبیات مرتبط، اختلاف‌نظر در خصوص تعریف دقیق تحلیل محتوای وجود دارد؛ این تفاوت‌ها در خصوص نحوه‌ی تحلیل داده‌ها پس از مرتب کردن آن‌ها در قالب مقوله‌ها است. از نظر برخی از مؤلفان، تحلیل محتوای همیشه مستلزم شمارش واژه‌ها با مقوله‌ها و تحلیل آماری آن‌ها در صورت وجود حجم نمونه کافی جهت کشف الگوها در داده‌ها و بعد تحلیل آن الگوها جهت درک معنی آن‌ها است (مورگان^۱، ۱۹۹۳، سندلو سکی^۲، ۲۰۰۰).

در تحلیل محتوا معمولاً از سه رویکرد متعارف، جهت‌دار و تلخیصی استفاده می‌شود، هر سه رویکرد در خصوص کشف و استخراج معنی یا محتوا از داده‌های متنی یا متن واره‌ای تبدیل‌شده به متن هستند، اما اینها در زمینه نوع کدگذاری و منابع کدها (کدگذاری استقرایی، قیاسی، یا ترکیبی) تفاوت‌های اساسی باهم دارند. در «تحلیل محتوای متعارف» از کدگذاری استقرایی استفاده می‌شود و کدها به‌صورت مستقیم از داده‌های متنی استخراج می‌شوند. در «تحلیل محتوای جهت‌دار» از یک رویکرد قیاسی استفاده می‌شود و کدها به‌صورت مستقیم از نظریه‌ها با ادبیات پژوهش استخراج می‌شوند که در این پژوهش از این رویکرد استفاده شده است. از نظر مایرینگ (۱۹۸۳) پرسش پژوهش به‌صورت قیاسی و مبتنی بر نظریه‌ها مشخص می‌گردد. برای تحلیل داده‌ها پرسش پژوهش باید از پیش به‌روشنی تعریف‌شده باشد و با پژوهش‌های پیشین مرتبط و پیوند داشته باشد. جامعه آماری مبتنی بر متن روزنامه و همچنین مصاحبه با نخبگان سیاسی می‌باشد. در «تحلیل محتوای تلخیصی» از یک رویکرد ترکیبی، قیاسی و استقرایی استفاده می‌شود و کدها با استفاده از ادبیات پژوهش استخراج می‌شوند، اما امکان هر نوع تغییر یا

^۱- Morgan

^۲- Sanchelowski

ترمیم و حتی جایگزینی با توجه به واقعیت‌های میدانی وجود دارد و معمولاً تحلیل با شمارش و مقایسه‌ی محتواهای آشکار زبانی شروع و بعد به تفسیر بافت زیربنایی می‌انجامد. جامعه آماری پژوهش، دو روزنامه کیهان و شرق به عنوان نماینده و ارگان بارز دوجریان اصولگرا و اصلاح طلب و نیز نخبگان و صاحب نظران دانشگاهی شرکت کننده در مصاحبه در شیراز بوده‌اند. در پژوهش حاضر واحد تحلیل، متون روزنامه‌ها و نظرات نخبگان دانشگاهی است. واحد تحلیل باشنده‌ها و مواردی هستند که پژوهشگر پیرامون آن تحقیق می‌کند. در تحلیل محتوای، واحد تحلیلی می‌تواند واژه، عبارت، سطر، جمله و بند، صفحه و نظایر این‌ها باشند. یکی از گام‌های مهم در تحلیل محتوا، کدگذاری داده‌ها است. در کدگذاری و ساختار بندی داده‌ها نه تنها بایستی به پرسش پژوهش و مفهوم‌های اصلی توجه شود، بلکه باید منابع، میزان، زمان و امکان ورود به ژرفا و جزئیات را در نظر گرفت و بر آن اساس، چارچوب کدگذاری را طراحی کرد. چهارچوب کدگذاری به شیوه‌ی مرتب کردن کدها در رابطه با همدیگر جهت شکل دادن به یک نقشه‌ی مفهومی دلالت دارد. آنها باید با دقت به گونه‌ای طراحی شوند که به بهترین وجه متناسب با داده‌ها باشند و هدف‌های مطالعه را برآورده سازند. (فورمن و دامشرودر، ۲۰۰۷: ۵۳). در فرآیند تحلیل محتوا، کدگذاری می‌تواند به صورت کدگذاری در نظریه زمینه‌بنیاد باشد، اما کدگذاری مضمونی نیز در دستور کار قرار می‌گیرد به این شکل که نحوه ساختار بندی عنصرهای زبانی از طریق شناسایی، شمارش و تعیین نقش و قدرت آن‌ها تعیین می‌گردد. باید توجه شود که کدها باید در خصوص کل متن اعمال شود و در پایان فرآیند کدگذاری، متن به گزارش‌های کدبندان و تبدیل شده باشد. وقتی به بخشی از متن کد تعلق می‌گیرد، بهتر است متن نیز به آن الحاق گردد تا در صورت لزوم از آن برای تحلیل بافت و نیز اطمینان آفرینی از درستی کار استفاده شود.

یافته‌های پژوهش:

- یافته‌های تحلیل محتوای روزنامه‌های شرق و کیهان

ابتدا یافته‌های کلی تحلیل محتوای کمی روزنامه‌های یاد شده در قالب جدول کلی آورده می‌شود و سپس توضیحات تحلیلی و انتقادی بیان می‌شوند.

جدول ۱: تحلیل محتوای روزنامه کیهان و شرق از حیث نوع جهت گیری و محتوای مرتبط با

حقوق شهروندی

روزنامه کیهان	روزنامه شرق	نوع جهت گیری در محتوا
۰ درصد	۰ درصد	میزان آشناسازی شناختی و مصداقی حقوق شهروندی
۲۱/۷۶	۳۵/۲۸	جناح زدگی و سوگیری سیاسی
۷۴/۵۲	۵۵/۶۶	انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی
۳/۷۰	۸/۷۶	پیگیری مداوم و مستمر مطالبات شهروندان

۱. عدم آشنا سازی با مقوله و مصداقی حقوق شهروندی (روزنامه کیهان و شرق)

با استفاده از روش تحلیل محتوا، محتوای دو روزنامه بزرگ کشور (کیهان و شرق) وابسته به دو جریان اصولگرا و اصلاح طلب، بررسی شدند تا محتوا و عملکرد آن دو در ارتباط با آشنا سازی، آگاهی دهی و پرداختن به مصداق‌های واقعی و عینی حقوق شهروندی در ابعاد مدنی، اجتماعی و سیاسی ارزیابی شوند. برای انجام این کار ۱۸ صفحه از صفحات اصلی این دو روزنامه در زمان‌های مختلف بررسی شدند. نتایج و داده‌های به دست آمده از تحلیل محتوای این دو روزنامه به خوبی گویایی این موضوع است که مصداق‌های عملی و آشنا سازی شهروندان با حقوق شهروندی، بسیار ناچیز و زیر یک درصد بود. بنابراین در چارچوب بایسته های نظری مطرح شده، می توان گفت که این دو روزنامه به دلایلی که مطرح می شوند، عملکرد رضایت بخشی در تحقق بخشیدن به الزامات و بایسته های مطلوب در ارتباط با آگاهی رسانی و شناخت مصداقی و ملموس در شهروندان به حقوق اجتماعی (اشتغال، مسکن، بهداشت و سلامت و ...) و حقوق سیاسی (آزادی های سیاسی، انتقاد، انتخاب موثر سیاسی، تاثیرگذاری در تصمیم گیری ها و حق برخورداری از آگاهی به چالش ها و مشکلات یا بحران های سیاسی و اجتماعی جامعه) نداشته اند. از همین زاویه می توان گفت که روزنامه ها در انجام کارکرد یا رسالت واقعی و مطلوب رسانه ای با بحران مشروعیت عملکردی مواجه هستند و از مسئولیت پذیری مدنی و پاسخگویی، بسیار دور هستند.

۲. جناح زدگی و سوگیری شدید روزنامه‌ها

یکی از مهمترین دلایل در ارتباط با ضعف شدید عملکردی این دو روزنامه به عنوان نمایندگان بارز دو جریان اصلی سیاسی و فکری جامعه، سوق یافتن شدید آنها به جناح زدگی و سوگیری شدید سیاسی و جناحی در محتوا است.

جدول ۲: جناح زدگی و سوگیری سیاسی روزنامه کیهان

صفحات	سوء گیری	وابستگی جناحی	مثال
صفحه ۱ ۱۳۹۹/۲/۱	۲	۲	دیروز مشکلات کشور تقصیر دولت قبل بود امروز تحریم ها
صفحه ۲ ۱۳۹۹/۳/۱	۱	۱	شورای عالی سیاست گذاری اصلاح طلبان نهادی منفعت گرا و قبیله ای است
صفحه ۳ ۱۳۹۹/۴/۲۵۱	۱	۰	سردار فضلی: یک نخ لباس سپاه را با دنیا عوض نمیکنم
صفحه ۴ ۱۳۹۹/۵/۱	۱	۱	بخت جوانان با وزارت ورزش باز نمی شود
صفحه ۵ ۱۳۹۹/۶/۳	۲	۱	حامیان آشوب محکوم شدند روزنامه مدعی اصلاحات ناراحت شد
صفحه ۶ ۱۳۹۹/۵/۲۳	۱	۲	اصلاحات به بحران فکری رسیده است
صفحه ۷ ۱۳۹۹/۴/۲۴	۱	۱	برجام سفره مردم را چگونه کوچک کرد
صفحه ۸ ۱۳۹۹/۴/۱۵	۴	۲	بازار را دولت اداره می کند یا برجام و فضای مجازی
صفحه ۹ ۱۳۹۹/۴/۱۲	۰	۰	
صفحه ۱۰ ۱۳۹۹/۳/۳۱	۲	۱	تازه ترین گلایی برجام
صفحه ۱۱ ۱۳۹۹/۳/۲۵	۳	۲	هفت سال عقبگرد؟ با شعار به عقب بر نمیگردیم
صفحه ۱۲ ۱۳۹۹/۳/۱۰	۳	۲	مجلس با همدلی آغاز کرد رویای مدعیان اصلاحات تعبیر نشد
صفحه ۱۳	۳	۲	آموزش دیپلماسی با نفتکش های تحریم شکن

جناح زدگی و سوء گیری سیاسی (روزنامه کیهان)

جناح زدگی و سوء گیری سیاسی

			۱۳۹۹/۳/۷
فصل کوچ وکیل الدوله ها از خانه ملت به خانه دولت	۱	۱	صفحه ۱۴ ۱۳۹۹/۲/۲۷
وعده های دولت راستگویان، ملت ایران یادتان هست؟	۱	۱	صفحه ۱۵ ۱۳۹۹/۲/۲۸
مجلس دهم آینده عبرت مجلس جدید	۱	۲	صفحه ۱۶ ۱۳۹۹/۲/۲۴
	۰	۰	صفحه ۱۷ ۱۳۹۹/۲/۲۲
دولت میخواهد تماشا چی باشد از بورس تا بازار خودرو	۱	۱	صفحه ۱۸ ۱۳۹۹/۲/۲۱
کارنامه مدعیان اصلاحات در صندوق عقب پراید ۹۰ میلیونی	۱	۱	صفحه ۱۹ ۱۳۹۹/۲/۲۰
شعار شفافیت بودجه و طفره از حسابرسی			صفحه ۲۰ ۱۳۹۹/۱/۳۰

تعداد فراوانی سوء گیری ۳۲ و معادل ۰/۸ / ۶۸

تعداد فراوانی وابستگی جناحی ۱۵ و معادل ۳۱/۹۱

تعداد فراوانی جناح بندی و سوء گیری در روزنامه کیهان ۲۱/۷۶ درصد بوده است

در مجموع با توجه به داده های حاصل از تحلیل محتوای روزنامه کیهان نشان می دهد که این روزنامه در ۲۱ درصد از مطالب خود دچار جناح زدگی و سوء گیری سیاسی است. این روزنامه به عنوان یکی از روزنامه ها بزرگ و دارای شمار بالای تیراژ تحلیل محتوا شد.

جدول ۳: جناح زدگی و سوگیری سیاسی روزنامه شرق

صفحات	جناح زدگی	سوگیری	عبارتها
صفحه ۱ ۱۳۹۲/۱/۳۱	۲	۳	سکوها خالی ماند مشایی نیامد
صفحه ۲ ۱۳۹۲/۲/۴	۱	۳	انتقاد سرلشکر فیروزآبادی از احمدی نژاد

صفحه ۳ ۱۳۹۲/۲/۷	۱	۲	نقد زنگنه بر کارنامه هشت‌ساله دولت
صفحه ۴ ۱۳۹۲/۲/۱۱	۳	۱	معیشت کارگران در هشت‌ساله گذشته
صفحه ۵ ۱۳۹۲/۲/۱۴	۳	۳	مدعی پیشگویی فتنه ۸۸ در خود فتنه نقش داشت
صفحه ۶ ۱۳۹۲/۲/۱۸	۴	۲	اصولگرایان نمی‌توانند حساب خود را از دولت جدا کنند
صفحه ۷ ۱۳۹۲/۲/۲۱	۲	۲	برنامه عارف برای آرای خاموش
صفحه ۸ ۱۳۹۲/۳/۲۰	۵	۲	اگر اصولگرایان حاکم شوند
صفحه ۹ ۱۳۹۲/۲/۲۸	۲	۲	هاشمی نماینده مردم است نه گروه‌های سیاسی
صفحه ۱۰ ۱۳۹۲/۳/۱	۲	۲	رکورد تورمی میراث دولت
صفحه ۱۱ ۱۳۹۲/۳/۲۲	۰	۱	مطهری: رای من روحانی است
صفحه ۱۲	۰	۰	
صفحه ۱۳ ۱۳۹۲/۲/۸	۱	۳	ستاد مشایب تعطیل شد
صفحه ۱۴	۰	۰	
صفحه ۱۵ ۱۳۹۲/۲/۱۳	۱	۲	با رهبری برای خروج سپاه از اقتصاد تعامل می‌کنم
صفحه ۱۶ ۱۳۹۲/۲/۱۸	۰	۲	اولین اقدام روحانی تهیه منشور حقوق شهروندی است
صفحه ۱۷ ۱۳۹۲/۳/۲۰	۳	۳	عارف: آمده‌ام جلوی دروغ را بگیرم

صفحه ۱۸ ۱۳۹۲/۳/۲۲	۲	۴	حمایت بزرگان از روحانی
----------------------	---	---	------------------------

تعداد فراوانی وابستگی جناحی ۳۷ و معادل ۵۲/۶۲ درصد است. تعداد فراوانی سوء گیری سیاسی ۳۲ و معادل ۴۶/۳۸ درصد است. مجموع فراوانی وابستگی سیاسی و جناحی در روزنامه شرق معادل ۳۵/۲۸ درصد بوده است. در مجموع تحلیل داده‌های روزنامه شرق نشان می‌دهد این روزنامه در ۳۵ درصد مطالب و محتوا به مسائل جناحی و سیاسی اختصاص دارد و در مطالب و محتوای خود دچار جناح زدگی و سوء گیری سیاسی است.

۳. انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی

انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی یکی از نقاط ضعف مطبوعات در حقوق شهروندی است.

جدول ۴. تحلیل محتوای روزنامه کیهان در رابطه با میزان انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی

صفحه	داخلی	منطقه‌ای	بین‌الملل	مثال
صفحه ۱ ۱۳۹۲/۲/۴	۱	۲	۵	نماینده آمریکا در سازمان ملل کار اصلی من دفاع از اسرائیل است
صفحه ۲ ۱۳۹۲/۲/۱۱	۳	۴	۲	انفجار تروریستی در دمشق ۱۳ کشته و ۷۰ زخمی بر جا گذاشت
صفحه ۳ ۱۳۹۲/۲/۱۸	۱	۴	۲	احزاب قرقیزستان خواستار تعطیلی پایگاه آمریکا شدند
صفحه ۴ ۱۳۹۲/۲/۲۱	۲	۳	۶	برلوسکنی به جرم تخلف مالی به ۴ سال زندان محکوم شد
صفحه ۵ ۱۳۹۲/۲/۲۵	۲	۲	۶	توافق آمریکا و انگلیس برای حمایت بیشتر از تروریست‌ها در سوریه
صفحه ۶ ۱۳۹۲/۲/۲۸	۴	۴	۴	حامیان فتنه ۸۸ باید رد صلاحیت بشوند
صفحه ۷ ۱۳۹۲/۳/۱	۴	۶	۰	جستجوی خانه به خانه مأموران آل سعود برای بازداشت مبارزان
صفحه ۸	۳	۴	۲	اعلام آمادگی جوانان تونس برای جنگ برای با

واکاوی انتقادی حقوق شهروندی در...؛ خلیل اله سردارنیا و همکاران

اسرائیل در جولان اشغالی				۱۳۹۲/۳/۴
تازه‌ترین اخبار انتخاباتی	۳	۳	۴	صفحه ۹ ۱۳۹۲/۳/۶
تروریست‌ها در بغداد شیعیان را به خاک و خون کشیدند	۳	۶	۳	صفحه ۱۰ ۱۳۹۲/۳/۸
تظاهرات علیه نظام سرمایه داری در آلمان، پرتغال، اسپانیا	۲	۴	۳	صفحه ۱۱ ۱۳۹۲/۳/۱۱
پیروزی بزرگ ارتش سوریه در سرکوب تروریست‌های در القصیر	۳	۳	۳	صفحه ۱۲ ۱۳۹۲/۳/۱۳
ارتش سوریه تروریست‌ها را از جولان پاک‌سازی کرد	۱	۳	۳	صفحه ۱۳ ۱۳۹۲/۳/۱۸
رقابت فشرده نامزدها در سفرهای انتخاباتی	۱	۶	۲	صفحه ۱۴ ۱۳۹۲/۲/۲۰
تازه‌ترین آرایش سیاسی در آن انتخابات ریاست جمهوری و شوراها	۲	۴	۲	صفحه ۱۵ ۱۳۹۲/۲/۲۲
خشم آمریکا از پیروزی‌های ارتش سوریه	۲	۴	۳	صفحه ۱۶ ۱۳۹۲/۲/۲۵
				صفحه ۱۷

تعداد فراوانی انحراف به مسائل بحرانی و حاد داخلی ۴۶ و معادل ۲۸/۵۷. تعداد فراوانی انحراف به مسائل حاد منطقه‌ای ۶۷ و معادل ۴۱/۶۱. تعداد فراوانی انحراف به مسائل حاد بین‌المللی ۴۸ و معادل ۲۹/۸۱. تعداد فراوانی نهایی انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی در روزنامه کیهان معادل ۷۴/۵۲ درصد بوده است. در مجموع می‌توان گفت درصد بسیار بالایی از روزنامه کیهان را مسائل و اخبار حاد سیاسی و بحرانی تشکیل می‌دهد. یکی از موانع اصلی در پیگیری حقوق شهروندی توسط روزنامه‌ها و روزنامه کیهان همین انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی بوده و هست؛ و اینکه روزنامه کیهان بیشتر به بحران‌های و مسائل حاد منطقه‌ای پرداخته تا مسائل داخلی و بین‌المللی.

جدول ۵: تحلیل روزنامه شرق در پرداختن به مسائل حاد و بحرانی

صفحات	داخلی	منطقه‌ای	بین‌المللی	مثال
صفحه ۱ ۱۳۹۸/۱۲/۱	۲	۳	۲	دیدار در مونیخ جنجال در واشنگتن
صفحه ۲ ۱۳۹۸/۱۲/۱۴	۳	۲	۲	حمله کرونا به درآمدهای دولت
صفحه ۳ ۱۳۹۹/۱/۴	۳	۱	۲	چرا رئیس‌جمهور آمریکا حمله ۱۴ مارس را تلافی نکرد
صفحه ۴ ۱۳۹۹/۱/۲۶	۲	۱	۲	تاملی در باب مواضع سفیر چین در ایران
صفحه ۵ ۱۳۹۹/۱/۲۳	۲	۳	۲	ایران و مثلث بازار جدید نفت
صفحه ۶ ۱۳۹۹/۱/۲۸	۳	۲	۲	اگر بایدن پیروز شود
صفحه ۷ ۱۳۹۹/۲/۱	۴	۲	۲	پوتین و ترامپ در خط مقدم جنگ
صفحه ۸ ۱۳۹۹/۲/۱۷	۴	۱	۱	استقبال قالیباف از کناره‌گیری زاکانی
صفحه ۹ ۱۳۹۹/۲/۲۴	۴	۲	۱	پای واعظی در میان بود؟
صفحه ۱۰ ۱۳۹۹/۳/۱۷	۳	۱	۱	روح الله زم به دنبال ساخت موشک و پهپاد
صفحه ۱۱ ۱۳۹۹/۵/۲	۴	۱	۱	موانع الکاظمی برای ایجاد توازن بین ایران و رقبا
صفحه ۱۲ ۱۳۹۹/۵/۴	۴	۱	۱	در آستانه جنگ سرد
صفحه ۱۳ ۱۳۹۹/۵/۵	۴	۱	۱	اعتراض متحدان منطقه‌ای ایران به تعرض جنگنده‌های آمریکایی

انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی (روزنامه شرق)

انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی (روزنامه شرق)

	۰	۰	۰	صفحه ۱۴ ۱۳۹۹/۵/۶
ایران به اندازه کافی از کره جنوبی وعده شنیده ایم	۱	۱	۱	صفحه ۱۵ ۱۳۹۹/۵/۹
سوزان رایس پاشنه آشیل بایدن	۱	۱	۵	صفحه ۱۶ ۱۳۹۹/۵/۸
تاکید ظریف بر بروز رسانی سیند همکاری ایران و روسیه	۱	۱	۳	صفحه ۱۷ ۱۳۹۹/۵/۱۳
اصولگرایان شمشیر را از رو بسته اند؟	۱	۱	۵	صفحه ۱۸ ۱۳۹۹/۵/۱۴
میانجگری بین ایروتن و باکو به نفع ایران نیست	۱	۰	۲	صفحه ۱۹ ۱۳۹۹/۵/۱۹
روزهای تلخ پاریس در خاورمیانه	۱	۰	۱	صفحه ۲۰ ۱۳۹۹/۵/۲۰

تعداد فراوانی انحراف افکار به مسائل حاد داخلی ۵۹ و معادل ۵۴/۶۲ درصد است. تعداد فراوانی انحراف افکار عمومی به مسائل حاد منطقه‌ای ۲۵ و معادل ۲۳/۱۴ درصد است. تعداد فراوانی انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی بین‌المللی ۲۴ و معادل ۲۲/۲۲ درصد است. مجموع فراوانی انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی توسط روزنامه شرق معادل ۵۵/۶۶ درصد بوده است. یکی از نقطه‌ضعف‌ها و آسیب‌های روزنامه شرق هم پرداختن و انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی در سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است. البته باید این نکته را اضافه کرد که روزنامه کیهان بیشتر به بحران‌های منطقه‌ای پرداخته و روزنامه شرق بیشتر به مسائل بحرانی و حاد سیاسی داخلی توجه داشته و بیشتر به آن‌ها پرداخته است.

عدم پیگیری مداوم و مستمر مطالبات شهروندان

پیگیری مداوم و مستمر مطالبات شهروندان یکی از وظایف اصلی روزنامه‌ها و از خواسته‌های شهروندان است. تحلیل محتوای دو روزنامه شرق و کیهان در زمینه پیگیری مطالبات شهروندان و انعکاس خواسته‌های شهروندان به شرح زیر است:

جدول ۶: تحلیل محتوای روزنامه کیهان در پیگیری مستمر و مداوم مطالبات شهروندان

روزنامه‌ها	مطالبات اقتصادی	مطالبات سیاسی	مطالبات اجتماعی	مثال
صفحه ۱ ۱۳۹۲/۲/۱۱	۱	۰	۰	وام خوداشتغالی بیست میلیون تومان شد
صفحه ۲ ۱۳۹۲/۲/۱۸	۰	۰	۱	دولت و مجلس متعهد شدن برای مهار تورم و گرانی
صفحه ۳ ۱۳۹۲/۲/۴	۰	۰	۰	
صفحه ۴ ۱۳۹۲/۲/۲۱	۰	۰	۰	حق مردم است درباره هزینه های تبلیغات میلیاردی سوال کنند
روزنامه ۵ ۱۳۹۲/۲/۲۸	۰	۰	۱	آغاز عملیات اجرایی بزرگ‌ترین آب‌شیرین‌کن کشور
روزنامه ۶ ۱۳۹۲/۳/۱	۰	۰	۰	
روزنامه ۷ ۱۳۹۲/۳/۴	۰	۰	۰	
روزنامه ۸ ۱۳۹۲/۳/۶	۰	۰	۱	شرایط پرداخت وام ۵۰ میلیونی مسکن اعلام شد
روزنامه ۹ ۱۳۹۲/۳/۸	۱	۰	۰	تخفیف ۲۰ درصدی کالاها در ۴۰۰ نمایشگاه طرح ضیافت
روزنامه ۱۰ ۱۳۹۲/۲/۱۱	۱	۰	۰	۱۰ هزار متقاضی در مسکن مهر در پرنده صاحب‌خانه شدند
روزنامه ۱۱ ۱۳۹۲/۳/۱۳	۰	۰	۰	
روزنامه ۱۲ ۱۳۹۲/۳/۱۸	۱	۰	۰	خرید تضمینی چای ۳۰۰ تومان افزایش یافت

	.	.	.	روزنامه ۱۳ ۱۳۹۲/۳/۲۳
بهره‌برداری از طرح‌های عمرانی در استان‌های ایلام و خوزستان	۱	.	.	روزنامه ۱۴ ۱۳۹۲/۳/۲۲
	.	.	.	روزنامه ۱۵ ۱۳۹۲/۳/۲۵
	.	.	.	روزنامه ۱۶ ۱۳۹۲/۲/۴
	.	.	.	روزنامه ۱۷ ۱۳۹۲/۲/۴
	.	.	.	روزنامه ۱۸

تعداد فراوانی مطالبات اقتصادی ۴ و معادل ۵۰٪ یا نیم. تعداد فراوانی مطالبات سیاسی ۰ و معادل صفر درصد است.

تعداد فراوانی مطالبات اجتماعی ۴ و معادل ۵۰٪ (نیم درصد) است. جمع معادل فراوانی پیگیری مطالبات مردمی در روزنامه کیهان معادل ۰۱٪ درصد است. کل تعداد فراوانی پیگیری مطالبات مردمی در کیهان ۳/۷۰ درصد بوده است و این خود گویای این نکته است که روزنامه کیهان پیگر مطالبات شهروندان نبوده و این کار جزو اولویت‌های این روزنامه نبوده است.

جدول ۷: پیگیری مداوم و مستمر مطالبات شهروندان در روزنامه شرق

روزنامه‌ها	اقتصادی	سیاسی	اجتماعی	مثال
صفحه ۱ ۱۳۹۲/۱/۳۱	.	۱	.	هزینه فایده همایش آزادی
صفحه ۲ ۱۳۹۲/۲/۴	.	.	۱	خودروسازان یا مردم
صفحه ۳ ۱۳۹۲/۲/۷	.	.	.	
صفحه ۴ ۱۳۹۲/۲/۱۱	.	.	۱	سه‌جانبه گرایی در حوزه کار
صفحه ۵	۱	.	۱	سخنی با مخاطبان

				۱۳۹۲/۲/۱۴
مجلس درباره گرانی‌ها قانع نشد	۱	۰	۱	صفحه ۶ ۱۳۹۲/۲/۱۸
نامه مخالف ۵۵ اقتصاددان با انحلال دانشکده اقتصاد دانشگاه شریف	۱	۰	۰	صفحه ۷ ۱۳۹۲/۲/۲۱
۴۰ هزار پزشک غیرفعال یا بیکارند	۱	۰	۰	صفحه ۸ ۱۳۹۲/۲/۲۵
بودجه ناکافی و ناکامی پزشک خانواده	۱	۰	۰	صفحه ۹ ۱۳۹۲/۲/۲۸
تأثیر کاهش ارزش پول ملی بر بورس	۰	۰	۱	صفحه ۱۰ ۱۳۹۲/۳/۱
فرهنگ دموکراسی در ایران	۰	۱	۰	صفحه ۱۱ ۱۳۹۲/۳/۴
پشت پرده واردات گوشت از جنوب	۱	۰	۱	صفحه ۱۲ ۱۳۹۲/۲/۶
	۰	۰	۰	صفحه ۱۳ ۱۳۹۲/۳/۷
هر شاغل ایرانی چهار نان خور دارد	۰	۰	۱	صفحه ۱۴ ۱۳۹۲/۳/۸
دانشجویان ستاره‌دار و پاسخ به یک ابهام	۰	۲	۰	صفحه ۱۵ ۱۳۹۲/۳/۱۱
	۰	۰	۰	صفحه ۱۶ ۱۳۹۲/۳/۲۵
دیدگاه‌های نامزدهای ریاست جمهوری درباره زنان	۱	۰	۰	صفحه ۱۷ ۱۳۹۲/۳/۱۳
اولین اقدام روحانی تهیه منشور حقوق شهروندی است	۱	۰	۰	صفحه ۱۸ ۱۳۹۲/۳/۱۸

تعداد فراوانی مطالبات اقتصادی ۵ و معادل ۲۹/۴۱ بوده است. تعداد فراوانی مطالبات سیاسی ۴ و معادل ۲۳/۵۲ درصد است. تعداد فراوانی مطالبات اجتماعی ۸ و معادل ۴۷/۰۵ درصد است. مجموع فراوانی پیگیری مداوم و مستمر انعکاس مطالبات شهروندان توسط روزنامه شرق معادل ۸/۷۶ درصد بوده است. این تحلیل محتوا نشان می‌دهد که روزنامه شرق همانند روزنامه کیهان کمتر از ۱۰ درصد به پیگیری مطالبات شهروندان پرداخته و این خود حاکی از نقطه ضعف و آسیب این دو روزنامه بزرگ در عدم پیگیری مطالبات شهروندان دارد.

– تجزیه و تحلیل مصاحبه با ۲۷ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی و اساتید دانشگاه شیراز در این روش با استفاده از روش مصاحبه ای به ارزیابی عملکرد روزنامه ها پرداخته ایم. این مصاحبه ها با ۲۷ نفر از اساتید و دانشجویان دانشگاه شیراز که دارای سواد و مدارج علمی که از مخاطبان روزنامه نیز می باشند مصاحبه شده است.

جدول ۸: ارزیابی مصاحبه شوندگان پیرامون عملکرد روزنامه ها در پرداختن به حقوق شهروندی

فرد	جناح زدگی و سوء گیری	آشناسازی با حقوق شهروندی	انحراف افکار عمومی به مسائل حاد و بحرانی	پیگیری مستمر و مداوم مطالبات
۱	زیاد	بسیار ضعیف	زیاد	ضعیف
۲	بسیار زیاد	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	بسیار ضعیف
۳	متوسط	متوسط	متوسط	خوب
۴	متوسط	ضعیف	متوسط	خوب
۵	کم	متوسط	کم	خیلی خوب
۶	بسیار زیاد	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	متوسط
۷	متوسط	ضعیف	متوسط	ضعیف
۸	بسیار زیاد	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	ضعیف
۹	کم	بسیار ضعیف	کم	متوسط
۱۰	متوسط	ضعیف	متوسط	متوسط
۱۱	زیاد	ضعیف	زیاد	ضعیف
۱۲	زیاد	بسیار ضعیف	زیاد	متوسط
۱۳	زیاد	متوسط	زیاد	متوسط
۱۴	زیاد	بسیار ضعیف	زیاد	بسیار ضعیف

متوسط	متوسط	بسیار ضعیف	متوسط	۱۵
بسیار ضعیف	بسیار زیاد	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	۱۶
متوسط	زیاد	بسیار ضعیف	زیاد	۱۷
خوب	زیاد	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	۱۸
متوسط	بسیار زیاد	بسیار ضعیف	متوسط	۱۹
متوسط	متوسط	متوسط	متوسط	۲۰
ضعیف	متوسط	بسیار ضعیف	کم	۲۱
بسیار ضعیف	کم	بسیار ضعیف	بسیار زیاد	۲۲
خوب	بسیار زیاد	متوسط	متوسط	۲۳
خوب	متوسط	ضعیف	بسیار زیاد	۲۴
خیلی خوب	بسیار زیاد	متوسط	کم	۲۵
متوسط	کم	بسیار ضعیف	متوسط	۲۶
ضعیف	متوسط	ضعیف	زیاد	۲۷

نتایج مصاحبه نیز همانند نتایج تجلیل محتوای روزنامه‌ها نشان از همسویی دارد به این معنی که از دید مصاحبه‌شوندگان نیز عملکرد روزنامه‌ها در ارتباط با پرداختن به حقوق شهروندی در ابعاد سیاسی، مدنی و اقتصادی-اجتماعی در حد ضعیف و همراه با سوگیری جناحی بوده است لذا رسالت خود در ارتباط با ارتقای حقوق شهروندی را به نحو خوب و مطلوبی انجام نداده‌اند. در عوض از دید مصاحبه‌شوندگان، عملکرد این روزنامه‌ها عمدتاً در شکل جناحی و انحراف افکار عمومی به سمت مسائل حاد و بحرانی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی بوده است.

ذکر چند نکته اهمیت دارد:

الف) اولین نکته اینکه اگر روزنامه‌های هم به پیگیری حقوق شهروندی پرداخته‌اند بیشترین تأثیر را از گفتمان حاکم در آن دوره داشته‌اند مثلاً در دوره خاتمی با توجه به حاکمیت گفتمان اصلاحات ابعاد سیاسی بیشتر مورد توجه بوده است و در دوره احمدی‌نژاد با توجه به حاکمیت گفتمان عدالت‌طلبی بیشتر مسائل اقتصادی و اجتماعی مدنظر بوده است.

ب) نکته دوم اینکه هرچه از سال ۷۶ فاصله گرفته و به سمت جلوتر رفته‌ایم حقوق شهروندی بیشتر مطرح شده و روزنامه‌ها هم کم‌کم میزان پرداختن به این امر را افزایش کرده‌اند

ج) از سال ۹۰ و بخصوص بعد از اعلام منشور حقوق شهروندی توسط دولت حسن روحانی و با توجه به فراگیرتر شدن این موضوع و آگاهی بیشتر شهروندان این موضوع هم در روزنامه‌ها بیشتر موردتوجه بوده است.

د) شکل‌گیری فضای مجازی مثل (تلگرام، اینستاگرام...)؛ و به وجود آمدن وبسایت‌های خبری آنلاین که اخبار را در کمترین زمان و با بهترین کیفیت و کمترین سانسور در اختیار مخاطبین قرار داده باعث ریزش مخاطبین روزنامه شده که خود باعث ایجاد تلنگر به روزنامه‌ها شده که حقوق شهروندی را بهتر موردتوجه قرار دهند.

ه) نباید این نکته را فراموش کرد که روزنامه‌ها در کشور ما یکسری خطوط قرمزی باید رعایت کنند که این موضوع یکی از موانع اصلی پیگیری حقوق شهروندی و روزنامه‌ها اینکه دارای مصونیت‌های سیاسی نیستند و هنوز دارای صنف خاص نیستند.

چ) نکته آخر اینکه خود شهروندان در ایران بیشتر خواننده روزنامه‌های هستند که در آن‌ها به مسائل حاد و بحرانی می‌پردازند و دچار جناح زدگی و دارای گرایش‌های جناحی هستند و روزنامه‌های مستقل و بی‌طرف در کشور ما خواننده زیادی ندارند.

نتیجه‌گیری

اهمیت حقوق شهروندی در دنیای امروز بر هیچ‌کس پوشیده نیست به طوری که یکی از ملاک‌های کشورهای توسعه‌یافته و دموکراتیک حقوق شهروندی است. پیرامون نقش رسانه‌ها و مطبوعات در ارتباط با حقوق شهروندی، پژوهش‌های مختلف از زوایای مختلفی انجام شده است. نتایج مطالعات صورت گرفته پیرامون مطبوعات روزنامه‌ها و حقوق شهروندی با نتایج این پژوهش همسو هستند. نتیجه این پژوهش نشان داد که روزنامه‌ها در دو دهه‌ی اخیر بیشتر مطالب و محتوای خود را عمدتاً صرف جهت‌گیری سیاسی و جناحی کرده‌اند و کمتر از ۱۰ درصد از این روزنامه‌ها به پیگیری مطالبات حقوق شهروندی اختصاص داشته است. مهم‌ترین کمبودها و کاستی‌ها را می‌توان همچون سیاست زدگی، جناح‌گرایی، عدم اطلاع‌رسانی، عدم شفافیت، عدم بیان واقعیت‌ها، سانسور، پرداختن به مسائل حاد و بحرانی نام برد.

نتایج تحلیل داده‌ها و مطالعه ما نشان می‌دهد که روزنامه‌ها در آشنا سازی شهروندان با حقوق شهروندی و وظایف خود ضعیف‌ترین عملکرد را داشته‌اند، اگر جایی هم روزنامه‌ها به مصداقی پرداخته‌اند صرفاً تحت تأثیر جناح زدگی‌های سیاسی و یا گفتمان حاکم بوده و بیشتر برای حمله به

جناح رقیب بوده است تا پیگیری مطالبات شهروندان به شکل راستین. انحراف افکار عمومی در روزنامه‌ها به سمت مسائل حاد بحرانی و سیاسی داخلی و خارجی در حد بالا بوده است. درزمینه رعایت اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری مثل بیان حقیقت‌ها، عدم سانسور، عدم تحریف واقعیات نیز روزنامه‌ها عملکرد ضعیفی داشته‌اند. روزنامه‌ها در ایران در ۲۰ سال اخیر بخصوص روزنامه‌های بزرگ و معروف که مخاطبین زیادتری هم دارند کمترین میزان پایبندی به اخلاق حرفه‌ای را داشته‌اند. عدم پیگیری مداوم و مستمر مطالبات شهروندان از دیگر ضعف‌های عملکردی روزنامه‌ها بوده است. تحلیل محتوای ۱۸ صفحه از صفحات اصلی دو روزنامه کیهان و شرق در بازه زمانی متفاوت نیز نشان می‌دهد که کمتر از ۵ درصد از محتوای این دو روزنامه به آشناسازی شهروندان با حقوق شهروندی خود یا به مصداق‌های عینی و مثالی حقوق شهروندی اختصاص داشته است. در زمینه وابستگی‌های سیاسی و جناحی نیز تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از این دو روزنامه نشان می‌دهد چیزی بین ۲۰ تا ۳۰ درصد مطالب این دو روزنامه به جناحی سیاسی و یا مطالبی است که لذا سوگیری زیادی داشته‌اند. درزمینه انحراف افکار عمومی به مسائل حاد بحرانی و سیاسی در روزنامه کیهان در حدود ۴۵ و روزنامه شرق در حد ۲۵ تا ۳۰ بوده است. پیگیری مطالبات مردمی در روزنامه کیهان در حد ۳ درصد و روزنامه شرق در حد ۷ درصد بوده است که این خود نشان ضعف عملکردی بسیار ضعیف دارد. همچنین تحلیل نتایج از داده‌های مصاحبه با ۳۰ نفر از اساتید و دانشجویان دکتری دانشگاه شیراز نیز نتایج تحلیل محتوای روزنامه‌ها را تایید می‌کند و همسویی کامل در نتایج آن دو دیده می‌شود.

درمجموع آنچه به‌عنوان وظیفه و عملکرد روزنامه‌ها به‌عنوان کانال اطلاع‌رسانی و بخشی از جامعه مدنی که واسطه میان شهروندان و نهادهای دولتی بوده و همچنین وظیفه حفظ و گسترش حقوق شهروندی بوده دارای عملکرد بسیار ضعیف بوده و تقریباً باید گفت در این امر ناموفق بوده است. هرچند نباید این زحمات صورت گرفته را نادیده گرفت و صد درصد رد کرد ولی توقعات و انتظارات خیلی بیشتر از عملکرد بوده و باید این نقاط ضعف رفع گردند. کاهش وابستگی‌های اقتصادی، سیاسی، تقویت جامعه مدنی، تصویب یک قانون کارآمد و به‌دوراز سیاست زدگی برای مطبوعات، تصویب مصونیت‌های سیاسی و قضایی و مدنی، آزادی بیان بیشتر برای روزنامه‌ها، تقویت جامعه مدنی از جمله ضرورت‌هایی هستند که مورد توجه قرار گیرند. همچنین روزنامه‌ها باید وابستگی سیاسی و جناحی خود را کم کرده و با پایبندی به اخلاق حرفه‌ای روزنامه‌نگاری هرچه بیشتر و بیشتر به دفاع حفظ و گسترش حقوق شهروندی بپردازند که خود مقدمه و زمینه ایجاد یک فرهنگ دموکراتیک و مردم‌سالار است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آقازاده، احمد (۱۳۸۵). «اصول و قواعد حاکم بر فرایند تربیت شهروندی و بررسی سیر تحولات و ویژگی های این گونه آموزش ها در ژاپن»، فصلنامه نوآوری های آموزشی، سال پنجم، شماره ۱۷.
- بروجردی علوی، مهدخت و مهدیه شکری (۱۳۹۶)، «جایگاه اخلاق حرفه‌ای در عملکرد روزنامه‌نگاران مطبوعات امروز ایران»، رسانه، سال بیست و هشتم، شماره ۳، صص ۵-۲۳.
- بی‌تام، دیوید (۱۳۸۳). **دموکراسی و حقوق بشر**، ترجمه محمدتقی دل‌افروز، چاپ اول، تهران: طرح نو.
- بروتر، جان و آلبرت هانتز (۱۳۸۸). **مبانی پژوهش چند روشی**، ترجمه دکتر رضا فاضل، تهران: صدا و سیما ج ۱ ایران، مرکز تحقیقات، ۱۳۸۸.
- بلیکی، نورمن (۱۳۸۴). **طراحی پژوهش‌های اجتماعی**، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی.
- بی‌پروا، امیر (۱۳۹۵). **نقش رسانه‌ها در توسعه‌ی حقوق شهروندی**، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه امام رضا.
- پاک دهی، حسین و زردار زرین، علیرضا (۱۳۸۰). «بازنمایی مفهوم شهروندی در مطبوعات ایران تحلیل گفتمان انتقادی سرمقاله‌های روزنامه‌های کیهان، ایران، رسالت، اعتماد، شرق و آفتاب یزد» **فصل‌نامه علوم اجتماعی**، شماره ۵۳، صص ۹۳-۱۳۴.
- توسلی، غلامعباس و نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۸۳). «واقعیت اجتماعی شهروندی»، **مجله جامعه‌شناسی ایران**، سال پنجم، شماره ۲.
- حبیب زاده، اصحاب و شهری، میر کاظم (۱۳۹۳). «نقش رسانه‌ها (مطبوعات) در مبارزه با جرائم اقتصادی» **فصل‌نامه پژوهش‌های اطلاعاتی و سیاسی**، سال دهم، شماره اول، صص ۵۵-۷۸.
- دوست محمدی، حسین؛ اختیاری امیری، رضا (۱۳۹۸). «توسعه سیاسی؛ بحران مشروعیت و کارآمدی در ایران و حکمرانی خوب؟»، **فصلنامه راهبرد سیاسی**، سال ۳، شماره ۱۰، پاییز.
- رسولی، محمدرضا و زنده بودی، خیری (۱۳۸۹). «مطالعه‌ی تطبیقی مطبوعات صداوسیما در اشاعه حقوق شهروندی، مطالعه‌ی موردی شهروندان تهرانی» **مطالعات فرهنگی ارتباطات**، شماره ۲۱، صص ۵۵-۷۶.
- رنجبر، محمدجعفر (۱۳۹۰). «جایگاه و اهمیت رسانه‌ها از منظر آشنا سازی شهروندان با حقوق شهروندان»، **سمینار رسانه و آموزش شهروندی**، صص ۱-۱۰.
- زیباکلام، صادق و سلطانی فر و میرزا خانیان (۱۳۹۰). «بررسی گفتار پوپولیستی در مطبوعات ایران»، **فصلنامه پژوهش اجتماعی**، تابستان، شماره ۱۱، صص ۹۷-۱۲۸.

سردار نیا، خلیل اله (۱۳۸۳). «بررسی مقایسه‌ای تأثیر رسانه‌های جمعی، فناوری‌های نوین ارتباطی-اطلاعاتی و ارتباطات میان فردی بر اطلاعات سیاسی دانشجویان»، رساله دکتری، دانشگاه تهران. سلطانی فر، محمد و مزروعی، مریم (۱۳۹۰). «ملاک‌های بازدارنده خبر»، **مطالعات رسانه‌ای**، شماره ۱۳، صص ۱۰۷-۱۳۱.

سورین، ورنر-جیمز تانکارد (۱۳۸۴). **نظریه‌های ارتباطات**، ترجمه‌ی علیرضا دهقان، چاپ دوم، تهران: نشر موسسه چاپ و انتشار دانشگاه تهران.

شارع پور، محمود و دیگران (۱۳۹۵). «بررسی میزان آگاهی از حقوق و مسئولیت‌های شهروندی نسبت به امور شهری و عوامل مرتبط با آن»، **مطالعات جامعه‌شناسی شهری**، سال ششم، شماره هجدهم، صص ۱-۲۲.

آذرشب، محمدتقی؛ آسوده، رضا (۱۳۹۸). «جایگاه جامعه‌مدنی در توسعه سیاسی»، **فصلنامه راهبرد سیاسی**، سال ۳، شماره ۸، بهار.

فالکس، کیث (۱۳۹۰). **شهروندی**، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران: نشر کویر.

فرقانی، محمدمهدی و بخشنده، احسان (۱۳۹۳). «نقش ایدئولوژی در فرآیند برگرداندن متون خبری در مطبوعات» **فصل‌نامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات**، سال دهم، شماره ۳۵، صص ۱۵۱ - ۱۸۲. قائدی، محمدرضا و علیرضا گلشنی (۱۳۹۵). «روش تحلیل محتوا، از کمی‌گرایی تا کیفی‌گرایی»، **روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی**، سال هفتم، شماره بیست‌وسه، بهار، صص ۵۷-۸۲.

قائدی، یحیی (۱۳۸۵). «تربیت شهروندی آینده»، **فصلنامه نوآوری‌های آموزشی**، سال پنجم، شماره ۱۷.

گیدنز، آنتونی (۱۳۸۶). **جامعه‌شناسی**، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.

منوچهری، عباس و جعفری، فیروز (۱۳۹۳). «تأثیر جهانی‌شدن بر حقوق شهروندی در ایران»، دو **فصلنامه پژوهش سیاست نظری**، شماره ۱۶، صص (۱۳۵ - ۱۶۴).

میرزایی، خ. (۱۳۹۵). **کیفی پژوهی**. تهران، ایران: نشر فوژان.

فلیک، ا. (۱۳۹۶). **درآمدی بر تحقیق کیفی**، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.

ب) منابع انگلیسی

Baum, M. A. (2003). "Soft News & Political Knowledge", *Political Communication*, Vol.20.

Inglehart. (1988). "The Renaissance of Political Culture" *American Political Science Review*, Vol. 82, No.4.

Jansky, Thomas. (1998). *Citizenship and Civil Society*, New York: Mac Graw Hill.

Jennings. (1996). "Political Knowledge Over Time...", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 60.

- Lerner. (1958). *The Passing of Traditional Society, U.S.A*, The Free Press
- Forman, J. & Damschroder, L. (2007). Qualitative content analysis. In *Empirical methods for bioethics*. pp. 39-62
- Mayring, P. (2000). Qualitative content analysis. *Qualitative Social Research*, 1, 2